

X. Filmen

1. Norsk film i støpeskjeen

Et kulturområde som før verdenskrigen hadde ført en stemoderlig tilværelse i Norge og som var blitt trukket inn i politikken på en skjebnesvanger måte var filmkunsten. Det syntes duket for en bedre fremtid da statsråd Lunde etablerte et eget filmdirektorat og oppnevnte den kjente filmmann Leif Sinding til filmdirektør. Også Sinding deltok i den serie av kringkastingsforedrag som ble holdt av fremtredende kulturpersonligheter vinteren 1941-42 og som senere ble utgitt i bokform under titelen «Norsk åndsliv på vegen heim» (Gunnar Stenersen, 1942). Han pekte i sitt foredrag bl.a. på at

«Så vidt en kan forstå har norsk film nå chanser som en aldri har kunnet drømme om under det gamle system med dets nasjonalsfiendtlige innstilling. Norsk filmproduksjon skal heves så vel kvantitativt som kvalitativt. Enkelte frykter at denne sterke ekspansjonstrang snart vil møte et tilbakeslag, men det er en unødig og overflødig frykt. Kultur- og Folkeopplysningsdepartementets sjef, minister dr. Gulbrand Lunde, er personlig sterkt interessert for norsk films framgang og trivsel, og han har tilsagt alle positive bestrebelser herfor sin fulle støtte. Det er minister Lunde de norske filmfolkene nå i første rekke kan takke for at de snart kommer bort fra de uverdige og beskjæmmende arbeidsvilkår det gamle system demonstrativt bød dem. Den gang var det i mange og lange år en utenkelig ting at de ledende filmmyndigheter støttet norsk film.»

Ellers kom direktør Sinding nærmere inn på fremtidige retningslinjer i en artikkel i det store verk «Det nye Norge» (Blix Forlag, 1943). Artiklen hadde titlen «Norsk film i støpeskjeen. Et oppgjør og et program.» og Sinding anfører i den bl.a.:

«I de aller fleste land, som har en sunn og livskraftig filmproduksjon, er det til stede en vekselvirkning mellom produksjon, utleie og kinodrift. Produksjonsselskaper av betydning leier gjerne selv ut sine filmer for å ha en

effektiv kontroll med deres utbytelse, og en rekke land har nå også ordnet det slik at produsentene disponerer gode kinoteatre i landets største byer. Når inntektene fra disse tre kanaler flyter sammen til gjensidig understøttelse, har det vist seg at produksjonen har fått den naturlige og sikre basis.

Den største ulykke som kan vederfares et lands filmvirksomhet er når partipolitikere, og da tenker jeg selvsagt på politikere av den tidligere borgerlig-marxistiske støpning, begynner å blande seg inn i det fine vev av tråder som danner filmvirksomhetens livsnerver. Og uopprettelig er ulykken når en unndrar filmvesenet den nødvendige faglige ledelse og de likeså nødvendige økonomiske forutsetninger.

Våre marxistiske politikere, som var gjennomtrengt av kollektiveringens ånd, fikk i sin tid tilrevet seg makten over kinoene her i landet, og fikk omgjort alle våre beste kinoer til kommunale monopolteatre. De fikk snart følge av stærblinde borgerlige politikere, og i virkeligheten hadde allerede da tanken om en sunn nasjonal utvikling på filmens område fått et ulivssår. Riktignok het det seg så vakkert at kommunaliseringen av kinoene skjedde fordi en ville verne om filmens kulturelle verdier. Det viste seg fra første øyeblikk av å være en hul og tom frase. Det marxistiske kinosystem har her i landet først og fremst gått ut på å tjene penger for enhver pris, likegyldig hvilke verdier en skamløst trampet ned i dansen om gullkalven.

La oss bare se på filmimporten. Millioner av kroner er gjennom årene øst ut av landet til ingen nytte fordi det rådende kinosystem simpelthen befordret et vanvittig massekjøp av film fra alle verdens kanter og da først og fremst fra USA, det land som utvilsomt har hatt minst av kulturelle verdier å by oss, men til gjengjeld desto mer av smaksfordervende, kulturnivellerende, forflatende påvirkning.

Kinosystemet under den borgerlig-marxistiske ledelse viste straks sitt sanne ansikt. En uhyre og grenseløs forakt for det faktum at en film dog representerer en verdi, at den sto landet i en god del penger iallfall. Hvis en film ikke straks gikk med toppkassé, så vips ned med den og opp med neste som hadde det følgende «nummer» i den mektige haugen som ventet på tur. Et ufyselig system hvor hovedstaden spilte en sørgelig rolle til eksempel for det hele land. I stedet for til skrekk og advarsel! Kinolederne likefram gramset i film. Og attpå til ble det sagt at disse kinolederne, som ødela filmbransjen i bunn og grunn på denne måten, de var så «dyktige». Stort mer kan vel ikke en sak settes på hodet! Hvis de enkelte tjente, så spilte det ingen rolle om landet tapte og om en systematisk ruinerte enhver sjanse til å skape en sterk og levedyktig filmproduksjon.

Her har vi en av det gamle systems styggeste og mest uopprettelige forbrytelser. Disse folkene som var så engstelige for å verne om kulturen, det falt dem aldri inn at deres første og helligste plikt var å verne om Norges egen stemme i det store internasjonale filmorkester. At vi gjennom filmen fikk vist vårt lands og vårt folks nasjonale egenart, vår historie, vår diktning, folkets liv i går og i dag. Våre kulturelle interesser lå ikke i å se Tarzaner svinge seg i kunstige urskoger eller Joan Crawford vamp med pomadiserte Hollywood-yinglinger. Nei, vi ville vise fiskernes harde liv langs vår barske kyst, fjellbøndernes slit på stupbratte akerflekker, tømmerfløtternes farefulle ferd på elvene våre. Eller vi ville se fjellvidda i smilende ro en solblank sommerdag. Kanskje også vinterstormer i all sin velde. Terje Viken som

rodde så blodet fra neglene sprang. Tordenskjolds friske og ramsalte eventyr...

Når jeg skriver dette så får en huske på at dette ikke er noe følelsesbetont annen hånds snakk. Jeg har nå i femogtyve år stått i aller første frontlinje for den nasjonale film mot den marxistisk pregede offentlig godtatte filmpolitikk. Jeg har fått føle hva det vil si å pådra seg politikernes uvilje.

Jeg glemmer aldri de stumfilmene vi med nesten umenneskelige anstrengelser allikevel fikk laget. Med et minimum av kapital og hjelpemidler ble de til. Interiørene ble til i utrangerte sporveishaller, gamle loftsboder eller gymnastikksaler. Det tekniske utstyr var slik at det trosset enhver beskrivelse. Og allikevel ble det da filmer av det, ikke mesterverker nettopp, men de fortvilede og beskjemmende arbeidsforhold tatt i betraktning, så synes jeg såmenn vi ikke har noe å skamme oss over. Hva disse loftsfilmene innebar av talent, vilje og pågangsmot var snarere imponerende. Men det gamle systems menn så det ikke slik. Den norske filmen var et problem, et ubehagelig og tidsødende problem. Den hollywoodske filmflom var mindre anstrengende og framfor alt innbringende, den fattige norske film krevet bryderi og ettertanke. Hva lå da nærmere enn å kaste tiggeren ut! At han var deres egen bror, skapt av eget blod, det fikk ikke hjelpe. Nei, dørene måtte heller stå åpne for den elegante krumnesede Hollywoodjorden.

Når samvittigheten ble for plagsom kunnngjorde de ledende filmpolitikkerne at grunnen til at en ikke støttet norsk film var at en manglet «mannen» som kunne lage den. Når bare denne «mannen» kom, så ville alt se annerledes ut. Forcløpig var det et faktum at nordmennene i grunnen ikke egnot seg til å lage film slik som danskene og svenskene gjorde.

Det skal straks sies at pressen tok disse falske og dumme unnskyldninger alvorlig. Den liberalistiske og kulturbolsjeviske presse, som ofte forekom en bare å være anglomane spyttlikkere. Og i revyvisene var vi norske filmfolk yndede modeller. Som vi fikk gjennomgå! En morsom og hyggelig sport for opphavsmennene, fordi den var så absolutt garantert risikoløs. Hvem i all verden brød seg om noe slikt som en der ville skape en nasjonal, norsk film. «Det finns visst ennå noen mennesker her i landet som tror på norsk film, men tenk det gjør ikke vil» hoverte Aftenpostens filmanmelderske «ab» så sent som i 1932.

Hvor var så «mannen», denne vidundermannen som skulle springe rett opp fra gaten og uten erfaring, uten penger, uten hjelpemidler, uten øvet teknisk personell og uten øvede filmskuespillere, lage den kunstnerisk verdifulle film?

Han kom naturligvis aldri. Av den enkle grunn at alt må læres før en kan det. Og film mer enn noe annet. En film er ikke en enkelt manns verk. Det er i høy grad et kollektivt arbeid. Jeg vil sammenligne filmene med et orkester. Hver enkelt musiker må være en kunstner på sitt instrument hvis helheten skal bli overbevisende. Det hjelper ikke om kapellmesteren er en aldri så gudbenådet kunstner hvis de enkelte musikere i hans orkester stadig spiller falskt.

Filmen var til all ulykke blitt en melkeku. Av kinoinntektene ble det ydet bevilgninger til mye rart. Jeg husker i farten et robåthus, fontener og forskjellig annet. *Det var bare vår nasjonale film som aldri fikk noen tng.*

Det burde være en selvfølge at de nasjonale filmfolk, de som skapte noe, er de viktigste og betydeligste personligheter i et lands filmliv. I den borger-

lig-marxistiske periode var det derimot filmpolitikerne som var pott og panne. En konfeksjonsskjøpmann, en advokat, en renovasjonsarbeider og hva de nå kunne være, ble valgt inn i filmstyret og disse folkene, som skjønte seg meget lite på film og som dertil førte det store ord, ble intervjuet i avisene om det de ikke begrep seg på, og hva verre var, de fór Europa rundt, kjøpte film til fantasipriser og representerte Norge på de internasjonale filmkongresser. Jeg husker ennå med gru en stor filmkongress som for noen år siden ble holdt i Paris. Her var Norge representert med 7-8 politikere, menn av de forskjellige yrker og erverv, men bare ikke fra filmen selvfølgelig. Ved hjemkomsten ble delegasjonens formann, en høyreadvokat, intervjuet om sine inntrykk fra kongressen. Advokaten var synlig forlegen og svarte: «Tja, det viste seg at det var egentlig en fagkongress!» Hva i all verden hadde mannen ventet seg — trodde han at filmfolk fra alle Europas kanter kom sammen for å drøfte Jean Harlows badedrakter eller fargen på Glorias underbukser!»

«De fleste av filmpionerene falt fra etter hvert, de orket ikke mer. Jeg sier ikke noe om det, det var en evig kamp i fattigdom og motgang.

Et lite resultat i kampen mot makthavernes unnskyldighet viste seg endelig da Norsk Film ble startet og atelieret på Jar ble til. La gå at atelieret helt fra begynnelsen viste seg å være meget for trangt og uhensiktsmessig, det var da iallfall endelig en liten bygning utelukkende bygd for filmformål. Men det gamle systems ånd fornektet seg heller ikke denne gangen. Før atelieret ble bygd, reiste en «studiekommisjon» bestående av 6 politikere rundt til Europas viktigste filmsentra, Berlin, Paris, London og Stockholm «for å studere filmatelierer». Skamfølelse led de folkene aldri av, og på fornøyelses-turen hadde de ikke engang tatt med seg *arkitekten* som forklare! Det er jo en ren ynke å se atelieret på Jar som ble resultatet av alle disse inngående studier. Trangt, litet, upraktisk, bygd på en aldeles umulig tomt. Jamen er det rart at vi har kunne lage såpass filmer der ute som vi på tross av alt har gjort.

Ute på Jar laget vi bl.a. «Bra mennesker», «Eli Sjursdotter», «De vergeløse», «Tante Pose» og «Bastard».

At disse filmene slo an var visst ikke etter beregningen. Her i landet skulle jo alt filmvesen under marxistisk ledelse og så dukket det private filmselskaper opp som viste et initiativ og pågangsmot som sprenget motstanden. Nå vel, marxistpolitikerne hadde jo maktmidlene i sin hånd og de brukte dem straks mot den nye fare. Selskapet Norsk Film, som var dannet til støtte for norsk filmproduksjon, ble nå misbrukt til andre formål. I stedet for å bruke de midler en hadde til rådighet på den eneste fornuftige og anstendige måte, nemlig ved å bygge et par hårdt tiltrengte innspillingshaller til, og anskaffe et forsvarlig teknisk utstyr, så begynte selskapet en hensynsløs konkurranse med de private selskaper. En laget en del kostbare filmer, ofte over marxistisk pregete subjekter, for å slå den private konkurranse ned. Disse filmene fikk en rekke betydelige fordeler fremfor de private. Ja, en gikk så langt at en uten videre brøt et gitt ord til et privat selskap hvis en derved kunne skade det. Forholdene ble mer og mer uholdbare, samtidig som det tydelig fremgikk at bak det hele lå en bevisst antinasjonal innstilling.

Den 25. september 1940 står forhåpentlig for alltid som den dag da den marxistisk-liberalistiske innstilling innen film- og kinovesenets område har fått sitt banesår. Riktignok er jeg klar over at dødskampen ennå ikke er forbi. Forstemmende ofte dukker det fram gjengangere som forsøker å skru utviklingen tilbake, folk som står med begge ben plantet i fortidens borgerlig-marxistiske jord.

Tiden har lært meg atskillig i det spillet jeg har deltatt i. For 10 år siden gikk jeg betingelsesløst inn for den private kinodrift. Så enkelt er det imidlertid ikke. Menneskene tåler nå dessverre ikke altfor stor frihet, da løper de bare løpsk.

Jeg er klar over at det kommunale kinosystem på grunn av de nå rådende økonomiske forhold ikke kan utvikles foreløpig, men jeg håper det ikke varer lenge før vi kan nå fram til privat initiativ og foretagsomhet på dette område. Men det må skje *under statens kontroll*.

Kinonæringen bør ikke bli fri, men gis i form av offentlige bevillinger. Herunder ville det være ønskelig om våre produsende filmselskaper ble tilgodesett så vi endelig fikk den naturlige vekselvirkning mellom produksjon og kinodrift. Produksjonen innen de statsautoriserte selskaper bør en søke å støtte og lette. For at ikke produksjonen skal bli altfor forretningsmessig innstilt og gli for meget over i den intetsigende underholdning, ville det være en tiltalende idé om verdifulle filmer ble innrømmet hel skattefrihet. Filmer som foruten å være kunstnerisk verdifulle, også er statspolitisk verdifulle, skulle ha en ytterligere påskjønnelse.

Ettersom de norske filmene kan oppvise stadig større kvalitet, kan det sikkert også med fordel ordnes slik at en byttehandel med våre filmer kommer til å danne grunnlaget for vårt filmsamkvem med Sverige, Danmark og Finland, og de nåværende statsmyndigheter ser ut til helt å slutte seg til dette syn.

Men for å kunne by våre naboland gode norske filmer, er det ubetinget nødvendig at det blir bygd nye og tidsmessige filmatelicer med førsteklasse utstyr, at det gamle systems mange unnlåtelsessynder nå endelig blir gjort godt igjen.

Bare på området kulturfilm har vi umåtelig meget å utrette.

Filmimporten som under det gamle system var oppe i 400 filmer pr. år, hvorav 85 til 90 pst. amerikanske, vil under de nye økonomiske forhold neppe noensinne nå opp imot et slikt tall. Kinolederne får lære seg en ganske annen innstilling enn tidligere. Den voldsomme import bevirket at filmimportører og byråer dukket opp som paddehatter, på et tidspunkt for noen år siden hadde vi hele 29 filmimportforretninger i Norge. Den nye ordning overflødiggjør en slik mangfoldighet, men selv om selve omleggingen kan falle vanskelig, så vil resultatet til syvende og sist bare bli til det beste for norsk film og kinovirksomhet.

En tør trygt si at filmen i dette land hittil temmelig utelukkende har vært en økonomisk faktor. Den ensidige pengetenkning som gjorde livet så smått og lavt rådet grunnen alene i vår hjemlige filmverden.

Vi må ut i renere luft og få puste fritt igjen! Filmen skal bli en *kulturell* verdi som tjener den nye tids idéer. Og en tanke må besjele filmens tjenere framfor noen annen: *Norge, vårt land!*

2. Bæer i sjøen, men dog mange nye norske filmer

Nå gikk vel ikke utviklingen slik som Sinding uttrykte håp om. Det var mange årsaker til det. Etter hvert som meningsterroreren bredte seg ble de gamle filmskuespillere mere og mere uvillige til å medvirke i annet enn rene filmfarser. Dertil kom at den boikott av kinoene som ble gjennomført ikke ga grobunn for gjennomføring av store filmplaner. Det gjorde vel også sitt at Leif Sinding trakk seg tilbake som filmdirektør og at hans etterfølgere i stillingen vel ikke var av hans format og også savnet hans lange erfaring som filmprodusent. Minister Lundes bortgang gjorde nok også at filmproduksjon kom mere i bakgrunnen i kulturpolitikken.

I slutten av året 1943 utga Centralforlaget en oversikt over «Norsk film gjennom 35 år» under redaksjon av A. Heltberg. Det var en grundig gjennomgåelse med rikt billedstoff, fullstendige rollelister m.v. Av denne oversikt fremgår det at fra høsten 1940 til ut 1943 kom det følgende dramatiske filmer: 'Godvakker-Maren' - 'Tørres Snørtevold' - 'Gullfjellet' - 'Kjærlighet og vennskap' - 'Hansen og Hansen' - 'Den forsvunne pølse-maker' - 'Den farlige leken' - 'Trysil Knut' - 'Jeg drepte' - 'En herre med bart' - 'Det æ'kke te å tru' - 'Unge viljer' - 'Vigdis' - 'Sangen til livet' - 'Augurene' og 'Kommer du Elsa'. En rekke kjente kunstnere medvirket i disse filmer, også i de som Leif Sinding selv regisserte. I en rekke filmer medvirket ellers Karl Holter og det dukket også opp en del nye unge talenter, så som Else Budde, Anne-Eline Christie Østring og Karl Aagaard Østvig jr.

Men, noen «Jonsoknatt» eller Tordenskjoldfilm, som det også var planer om, ble det altså ikke.

Også på det kulturelle område var det en rekke tyske «Beratere» som ville ha et ord med i laget på okkupasjonsmaktens vegne. Det ville imidlertid være galt å si at ikke mange av dem gikk til sitt arbeide med dyp respekt for Norges kulturelle fortid. Selv kom jeg i berøring med et par slike innen pressesektoren — jeg nevner bl.a. en ytterst behagelig og forståelsesfull østerriker, *Sommer*, som ved flere anledninger kom til å virke som en støtpute mellom undertegnede og sjefen for Presseabteilung.

Når det spesielt gjelder filmen, nevner jeg Wilhelm Müller-Scheldt, tidligere president for Deutsche Filmakademie. Hans syn på norsk kultur og på oppgaven, fremgår kanskje best av den avskjedstale han holdt under en tilstelning Kulturdepartementet laget for ham da han i slutten av 1944 forlot Norge. Han uttalte da:

«Mine norske venner!

Da jeg for fire år siden kom hit opp, var jeg klar over deres lands betydelige kulturelle tradisjoner, og med tanke på de mange navn på store nordmenn følte jeg meg litt engstelig til møte. Dere har et land som riktignok er lite i

omfang, og deres folk omfatter i tall bare omkring halvparten av Berlins befolkning, men dette i tall lille folk har frembragt mange personligheter av intrenasjonalt format. For bare å nevne noen: Forskerne Fridtjof Nansen og Roald Amundsen, eller musikere som Edvard Grieg og Christian Sinding, eller malere som Dahl og Munch, eller diktere som Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen og Knut Hamsun, for bare å gripe fatt i et par tunge bruddstykker av en fylde av personligheter.

Dette gir meg foranledning til en sammenligning. Når man finner diamanter i en akre, og disse diamanter ikke er kommet der ved en tilfeldighet, så kan man vente at det finnes enno flere edelstener av denne art skjult der. Måtte det som et positivt og likeså som forsonende resultat av den rystelse som denne krig også har fremkalt her i deres vidunderlige land enno flere betydelige skapende personligheter bli synlige, til ære for deres land og til nytte for hele verden.

Mine venner, dere har en nasjonalsang med en gripende melodi og en tekst som rører hjertet. Denne sang begynner med ordene: 'Ja, vi elsker dette landet'. La meg nå ta avskjed med dere med en liten endring av denne setning: 'Også jeg elsker dette landet!'. »

Når det tales om det man vel kan kalle okkupasjonstidens filmpolitikk, kan det vel være på sin plass å nevne at det også under de vanskelige forhold under annen verdenskrig med støtte av de norske myndigheter ble spilt inn en rekke norske filmer. Jeg nevner:

Bastard (Helge Lunde)
Tante Pose (Leif Sinding)
Godvakker-Maren (Knut Hege)
Tørres Snørtevold (Tancred Ibsen)
Kjærlighet og vennskap (Leif Sinding)
Gullfjellet (Rasmus Breistein)
Hansen og Hansen (Alfred Maurstad)
Den forsvundne pølse-maker (Toralf Sandø)
Den farlige leken (Tancred Ibsen)
Trysil-Knut (Rasmus Breistein)
Jeg drepte (Toralf Sandø)
En herre med bart (Alfred Maurstad)
Det æ'kke te å tru (Toralf Sandø)
Unge viljer (Walter Fyrst)
Vigdis (Helge Lunde)
Sangen til livet (Leif Sinding)
Den nye lægen (Rasmus Breistein)
Kommer du, Elsa? (Toralf Sandø)

Senere, i 1944 kom det også noen norske filmer, så når en tar med filmrevyene og annet, så var filmproduksjonen under en verdensomfattende krig og med boikott av kinoene ganske imponerende.